

9. A GAZDASÁGI ERKÖLCSÖSSÉGET SZABÁLYOZÓ TÁRSADALMI NORMÁKRÓL – NORMAKÖVETÉS ÉS NORMASZEGÉS

KELLER TAMÁS

9.1. Bevezetés

A társadalmi normák ösztönözhetnek vagy megtilthatnak bizonyos típusú cselekvéseket. A legegyszerűbb típusaik például a „*Tedd X-et!*” vagy: „*Ne tedd X-et!*”, míg bonyolultabb variánsaik a „*Ha Y-t teszed, akkor tedd X-et!*” vagy „*Ha mások Y-t teszik, akkor te tedd X-et!*” módon formalizálhatók (Elster, 1995: 117). Akkor nevezünk egy cselekvést normakövetőnek, ha az olyan motivációk alapján történik, amely figyelmen kívül hagyja a cselekvés eredményét vagy hasznosságát (uo.: 117). Tartalmukat tekintve a társadalmi normák nagyon változatosak. Vannak társadalmi normák, amelyek konvenciókon (öltözködés), mások pedig az illemen (etikett) alapulnak. Az általunk vizsgált társadalmi normák a gazdasági értelemben vett erkölcsösségre ösztönöznek. Olyan normákat vizsgálunk, amelyek esetében az egyén szempontjából jobban kifizetődő potyautasnak lenni, feltéve, ha ez a magatartása nem lepleződik le. Elemzésünkben először a munkánk során használandó fogalmakat definiáljuk, majd a gazdasági erkölcsösségre ösztönző normák és a társadalmi előrejutás kapcsolatát vizsgáljuk, végül az önérdékből elkövetett normaszegést magyarázzuk a munkaerőpiaci jellemzőkkel.

9.2. A normakövetés definiálása és mérése

Tanulmányunkban normakövetésen értjük azt, ha valaki egy bizonyos törvénysértő vagy tisztességtelen cselekvést elfogadhatatlannak vagy igazolhatatlannak tart. Definíciónkkal a vélemények, és nem a cselekvés vagy a percepció szintjén vizsgáljuk a normakövetést. Az empirikus vizsgálatok többségében a normák megszegését egy olyan skálán mérik, amelynek egyik végpontjára az adott szabálysértés *elfogadása*, másik végpontjára pedig annak *elutasítása* kerül. A normakövetők arányán minden esetben az adott cselekvést legszükségesebben elutasítókat értjük.¹

Az általunk vizsgált társadalmi normák a gazdasági értelemben vett erkölcsösségre ösztönöznek, és az adók befizetésével, valamint az állami támogatások csak jogos módon tett igénylésével kapcsolatosak. Ezekkel a viselkedési szabályokkal a társadalom nagy része egyetért. A 1–10 fokozatú skálákon az elvileg lehetséges középérték felett, a normaszegés irányába megengedők kumulált aránya mindkét esetben 10 százalék alatti. Ebből következően minden társadalomban léteznek olyan normák, amelyek előírják az adók tisztességes befizetését és az állami támogatások törvényes igénybevételét.

Az 9.1. ábrán az említett két norma (adófizetés és állami támogatások törvényes igénybevétele) alapján vizsgáltuk az Európai Unió 27 tagországát. Az adófizetésre vonatkozó norma esetében egy olyan kérdéssel dolgoztunk, amely nemcsak általánosságban, hanem konkrétan a jövedelemszerzésre vonatkoztatva vizsgálta a normakö-

¹ Mindez a gyakorlatban a tízfokozatú skálákon – annak irányától függően – az 1-es vagy a 10-es válaszok társadalmi arányát jelentette.

vetést (önérdekkel ellentétes cselekvés). Megállapítható, hogy a közvélemény szigorúbban ítéli meg az állami támogatásokkal való visszaélést, mint az adócsalást. Ez az állítás kivétel nélkül minden uniós országra igaz: minden adatpont az ábra jobb alsó térében található. A lakosság véleménye ugyanakkor abból a szempontból konzekvensnek mondható, hogy azokban az országokban, ahol magas az adófizetésre vonatkozó norma támogatottsága, ott egyúttal az állami támogatások törvényes igénylésére vonatkozó normát is nagymértékben elfogadja a lakosság. Az általános érvényű összefüggés irányától eltérően elsősorban a franciák, a máltaiak és a ciprusiak körében az állami támogatások törvényes igénylését szabályozó norma szintjéhez képest magasabb az adófizetésre ösztönző norma elterjedtsége. Ezekben az országokban tehát az állami támogatásokkal való visszaélést szabályozó norma-hoz képest az adófizetésre *szigorúbb* társadalmi normák vonatkoznak. Ennek a kijelentésnek az ellenkezője állítható különösen Belgiumról és Hollandiáról, ahol az adófizetésre (az állami támogatások törvényes igénylésére vonatkozó norma szintjéhez viszonyítva) *enyhébb* társadalmi normák vonatkoznak.

A 9.1. ábrán bemutatott két kérdés átlagából létrehoztunk egy olyan *normakövetési indexet*, amely a gazdasági értelemben vett erkölcsös viselkedésre ösztönző normát méri. Ennek magas értékei azokra az országokra jellemzőek, ahol a lakosság nagymértékben vallja az adófizetésre és az állami támogatások törvényes igénylésére vonatkozó társadalmi normákat, míg az alacsony értékek az említett két norma alacsony mértékű elfogadottságát jelenti. Az index eloszlását a 9.2. ábra mutatja. A mutató elméletileg lehetséges középvértékénél (50 pont) az európai országok átlaga nem sokkal magasabb (56 pont). A középvértékhez képest Cipruson, Svédországban, Máltán és Luxemburgban magas a normakövetés (70 pont feletti), míg Ausztriában, Portugáliában, Litvániában és Magyarországon mondhatók alacsonynak az index értékei (40 pont körüli). Az országgrangsorok értelmezése során azonban figyelembe kell venni: nem lehet biztosan tudni, hogy minden országban ugyanolyan érzékenységgel értelmezték-e a normaszegést (Sik, 2002), illetve azt sem, hogy az emberek vágyaik vagy a tapasztalatuk alapján foglaltak-e állást a kérdésben (Phelps, 2008: 28). Valószínűleg ilyen – nem vizsgált szempontok miatt – lehetséges az, hogy az osztrákok és az írek körében a gyenge a gazdasági erkölcsösség normája.

9.1. ábra: Az adófizetésre és az állami támogatások törvényes igénylésére vonatkozó normák közötti összefüggés országonként (%)

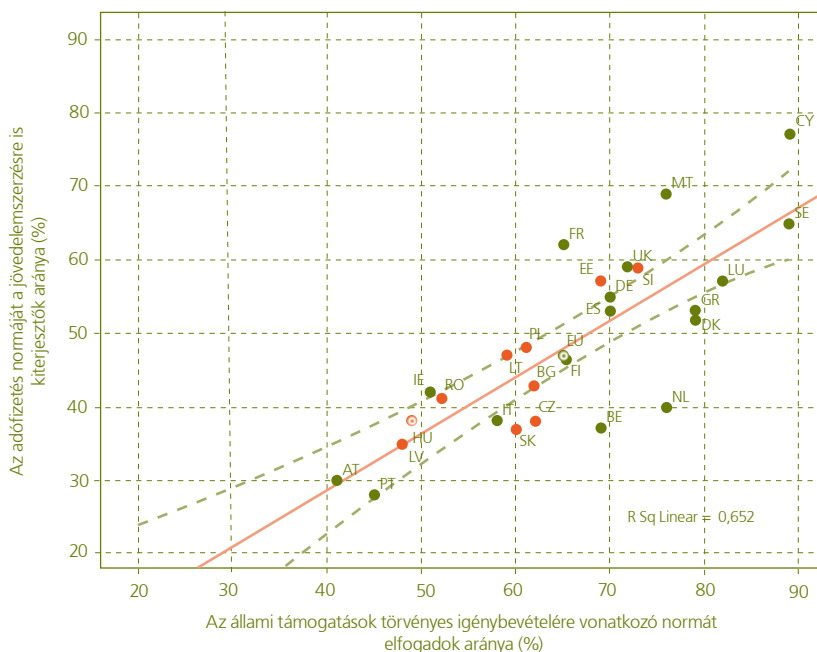
Megjegyzések:

Y tengely: „Kérem, mondja meg, mennyire tartja elfogadhatónak azt, ha valaki részben vagy teljes mértékben nem jelenti be a jövedelmét azért, hogy elkerülje az adófizetést?” A „teljesen elfogadhatatlannak” tartók aránya a tízfokozatú skálán.

X tengely: „Kérem, mondja meg, mennyire tartja elfogadhatónak azt, ha valaki jogosulatlanul kap állami támogatásokat?” A „teljesen elfogadhatatlannak” tartók aránya a tízfokozatú skálán.

Az ábrán (és a további hasonló típusú ábrákon is) egyenes vonal jelöli a lineáris regressziós egyenest. Az ábrákon ennek illeszkedését is feltüntetjük (R Sq Linear).

Forrás: Special Eurobarometer 284 / 67.3. hullám (2007) adatai alapján saját számítás. Az adatfelvétel további eredményeiről lásd Riedmann–Fischer, 2007.

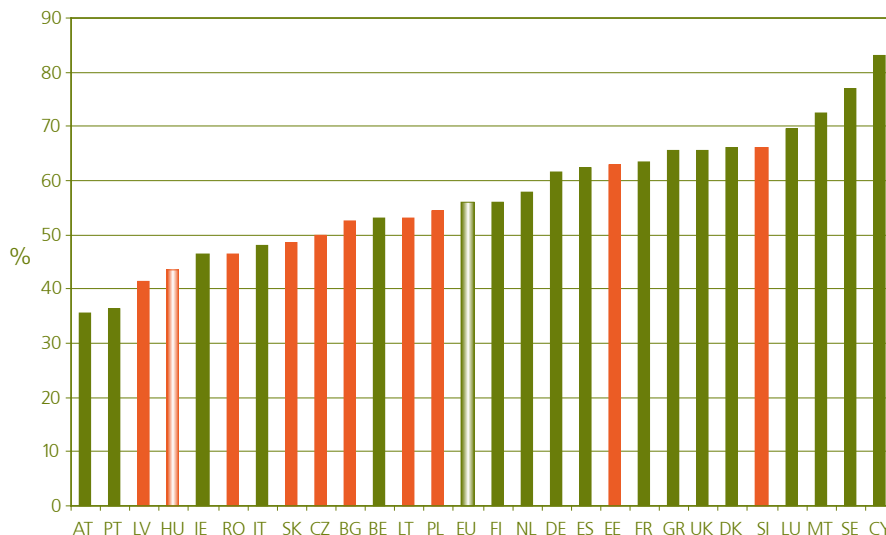
Az ábrán (és a további hasonló típusú ábrákon is) két szaggatott vonallal jelölt ív mutatja azt a konfidenciaintervallumot, amely között 95% valószínűséggel berajzolható a regressziós egyenes, vagyis a két kérdés közötti általános (átlagos) összefüggés. Ezen ívek felett vagy alatt található országok valamilyen szempontból eltérnek az adatokban megmutatkozó általános trendtől (www.curvefit.com/linear_regression.htm).

9.2. ábra: A gazdasági erkölcsösségre ösztönző norma – a normakövetési index országonként (%)

Megjegyzés:

Az index a be nem jelentett jövedelemmel elkövetett adóelkerülést elfogadhatatlannak tartók arányának (adófizetés normája) és az állami támogatások jogosulatlan igénylését elfogadhatatlannak tartók arányának átlaga (állami támogatások törvényes igénylésére vonatkozó norma) 100-zal megszorozva.

Forrás: Special Eurobarometer 284 / 67.3. hullám (2007) adatai alapján saját számítás.

9.3. Normakövetés és társadalmi előrejutás

Érdemes megfigyelni (9.3. ábra), hogy az európai közvélemény az adó tisztességes befizetésére vonatkozó normát másként ítéli meg akkor, ha arra általánosságban kérdezünk rá, és másként akkor, ha a kérdés szövege sejteti, hogy az adók elkerülésével közvetlenül haszon realizálható (feketemunka). Azokban az országokban, ahol a közvélemény egyáltalán nem tartja igazolhatónak azt, ha valaki csal az adóval (elfogadják az adófizetésre vonatkozó általános normát), meglepő módon *alacsony* azoknak az aránya, akik a be nem jelentett jövedelemmel elkövetett adóelkerülést elfogadhatatlannak tartják (vagyis nem fogadják el az adófizetés jövedelemszerzésre is kiterjesztett normáját). Bulgária, Magyarország² és valamennyire Olaszország és Hollandia esetében az adófizetésre vonatkozó általános értelemben vett norma szintjéhez képest alacsonyabb ugyanennek a normának a feketemunkára is kiterjesztett változata. Ezekben az országokban tehát az adófizetésre vonatkozó általános „előírásokhoz” képest jobban elfogadják, ha valaki jövedelemszerzés miatt „szegi meg” a szabályokat. A másik oldalról a ciprusiak nagyon szigorúak a feketemunkával elkövetett adócsalást illetően.

A 9.4. ábrán azt vizsgáltuk, hogy ott, ahol a közvélemény a gazdag családba születést tartja az érvényesülés egyik legfontosabb feltételének, miként gondolkoznak a normakövetésről (a normakövetést a 9.2. ábrán bemutatott gazdasági erkölcsösséget kifejező normakövetési indexszel definiáltuk). Általánosságban kijelenthető, hogy minél jelentősebbnek tartja egy ország közvéleménye a gazdag családba születés szerepét a boldogulás szempontjából, annál kisebb a gazdasági erkölcsösségre ösztönző társadalmi norma „ereje”. A társadalmi előrejutás szempontjából a gazdag családba születés az életben való boldogulás „passzív”, egyéni igyekezettel nem alakítható komponensének tartható. Ebből a szempontból nem meglepő, hogy azokban az országban, ahol az előrejutás „aktív” – az iskolai végzettség megszerzéséhez kapcsolódó – formája a jelentős, ott egyúttal a gazdasági erkölcsösségre ösztönző norma szintje is magas (9.5. ábra).

² A gazdasági erkölcsösséget vizsgáló más tanulmányok (pl. Bóhm, 2008) megállapítják, hogy a magyarok kifejezetten érzékenyek a morális kérdések iránt, és ez annak ellenére van így, hogy Európa-szerte a magyarok váltak a legnagyobb mértékben a korrupció áldozataivá. Tehát a magyarok értékítélete nem idomult tapasztalataikhoz (uo.: 144). Véleményünk szerint a magyarok európai viszonylatban átlagos vagy éppen nagyon erkölcsös véleménye eltűnik akkor, ha az erkölcsös magatartásra vonatkozó állítás az egyéni haszonszerzéssel, boldogulással vagy előrejutással kerül kapcsolatba. Ebben a kötetben például Keller és Sik tanulmánya (lásd 10. fejezet) a kenőpénzfizetés (ami szintén kapcsolatba hozható a boldogulással, mert gyorsíthatja például az ügyintézés) megítélésében szintén azt állapítja meg, hogy a magyarok az európai átlaghoz képest toleránsabbak.

9.3. ábra: Az adófizetésre vonatkozó norma általános és speciális (jövedelemszerzésre vonatkozó) értelmezése közötti összefüggés (%)

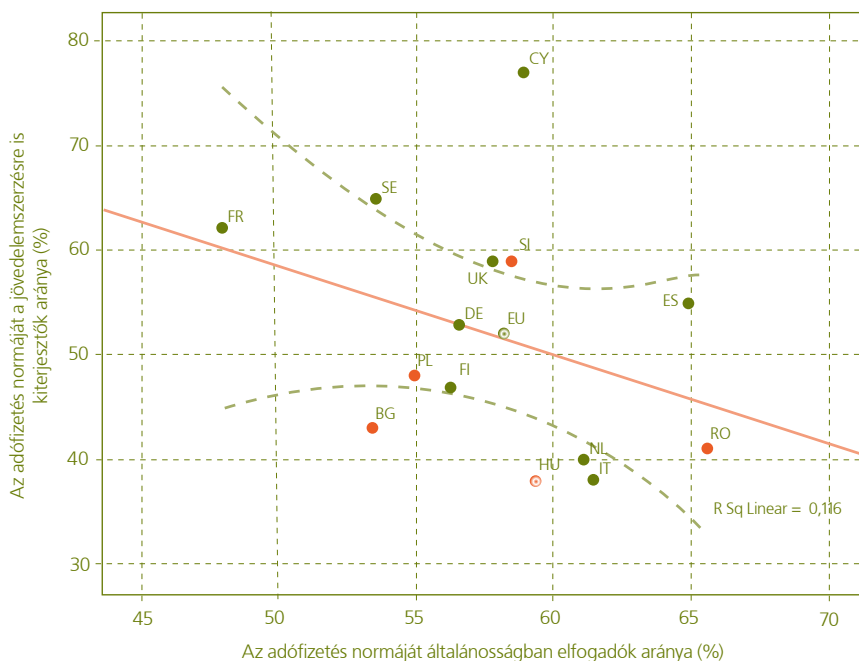
Megjegyzések:

Y tengely: „Kérem, mondja meg, mennyire tartja elfogadhatónak azt, ha valaki részben vagy teljes mértékben nem jelenti be a jövedelmét azért, hogy elkerülje az adófizetést?” A „teljesen elfogadhatatlannak” tartók aránya a tízfokozatú skálán. Az adatok forrása: Special Eurobarometer, 284 / 67.3. hullám (2007).

X tengely: „Kérem, mondja meg, mennyire tartja igazolhatónak az adócsalást?” Azok aránya, akik semmilyen körülmények között nem tartják igazolhatónak az adócsalást egy tízfokozatú skálán. Az adatok forrása: WVS, ötödik hullám (2004/2005, Spanyolország: 2007, Magyarország: 2009).

Az EU 27 tagországa közül adathiány miatt nem szerepel: Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Észtország, Görögország, Írország, Litvánia, Lettország, Luxemburg, Málta, Portugália, Szlovákia.

Forrás: lásd fent, az adatok alapján saját számítás.

Feltételezhető, hogy azokban a társadalmakban, ahol az előrejutásban az egyéni teljesítmény szerepét elfojtja a származás („passzív” előrejutás),³ a közvélemény elnézőbb a normaszegéssel szemben, mert csak a normák átlépésével lehet „feloldani” az előrejutás „akadályoztatásából” származó feszültséget.⁴ Ugyanakkor ennek az érvelésnek a fordítottja is elképzelhető. Azokban a társadalmakban, ahol sokan szegik meg a normákat, az érvényesülésnek „elsorvad” az egyéni igyekezettel összefüggő módja („aktív” előrejutás), hiszen úgymint mindenki csal. Nem marad tehát más lehetőség, mint a származás alapú érvényesülés („passzív” előrejutás).⁵ A társadalmi boldogulás szempontjából ki kell emelni, hogy Magyarországon rendhagyóan magas az előrejutást „passzív” módon lehetségesnek tartók aránya, és ezzel párhuzamosan európai viszonylatban is alacsony az „aktív” előrejutást képviselők aránya.⁶

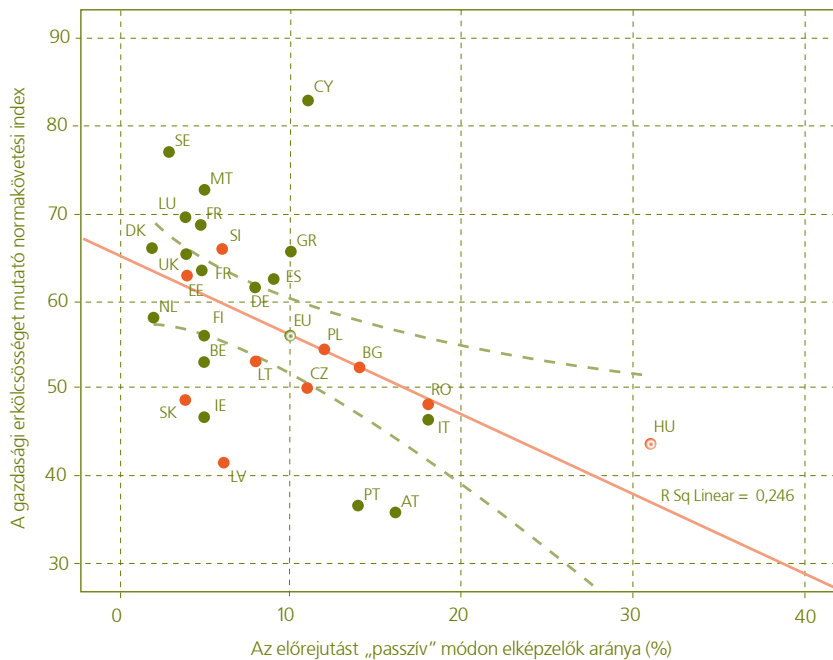
³ Az előrejutás szempontjából a gazdag családba születés szerepét hangsúlyozó országok a boldogulás szempontjából egyúttal elutasítják a magas képzettség szerepét. Országok közötti szinten erős negatív korreláció van (–0,7) a két mutató között.

⁴ Ezt a nézőpontot különösen Magyarország esetében Csepeli és munkatársai (2004) kutatása erősíti meg. A szerzők megállapítják, hogy azokban az országokban, ahol az előrejutás szempontjából az egyéni érdemek és a külső tényezők szemben állnak egymással, a társadalmat áthatja a tisztességtelenség és a becstelenség (Csepeli et al., 2004: 32).

⁵ Az adatok nem alkalmasak egy konkrét, az okság irányára vonatkozó állítás megfogalmazására (Taagepera, 2008: 50–51).

⁶ Ez Magyarország szempontjából szomorú tény, ugyanakkor állandónak mondható, mivel egy évtizeddel korábbi kutatások (Tóth, 1999) is felhívják rá a figyelmet.

Akár az előrejutás „passzív” (9.4. ábra), akár annak „aktív” (9.5. ábra) módjával vetjük össze a normakövetést, Szlovákiában, Litvániában, Portugáliában, Ausztriában és Írországban a boldogulás mindkét szempontjához képest *alacsonyabb* a gazdasági erkölcsösséget mutató normakövetési index értéke, míg különösen a ciprusiak, svéddek, máltaiak, görögök körében az előrejutásról vallott vélemények szintjéhez viszonyítva *nagyobb* a gazdasági erkölcsösségre ösztönző norma ereje.

9.4. ábra: A gazdasági erkölcsösségre ösztönző norma és az előrejutás „passzív” módja közötti összefüggés országonként (%)

Megjegyzések:

Y tengely: A gazdasági erkölcsösséget mutató normakövetési index: a be nem jelentett jövedelemmel elkövetett adóelkerülést elfogadhatatlannak tartók arányának (adófizetés normája) és az állami támogatások jogosulatlan igénylését elfogadhatatlannak tartók arányának átlaga (állami támogatások törvényes igénylésére vonatkozó norma) 100-zal megszorozva. Az adatok forrása: Special Eurobarometer 284 / 67.3. hullám (2007).

X tengely: Azoknak az aránya, akik szerint a gazdag családba születés az előrejutás két legfontosabb tényezőjének egyike. Az adatok forrása: Special Eurobarometer 273 / 66.3. hullám (2006).

Az EU 27 tagországa közül adathiány miatt nem szerepel: Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Észtország, Görögország, Írország, Litvánia, Lettország, Luxemburg, Málta, Portugália, Szlovákia.

Forrás: lásd fent, az adatok alapján saját számítás. Az adatfelvétel további eredményeiről lásd European Commission, 2007.

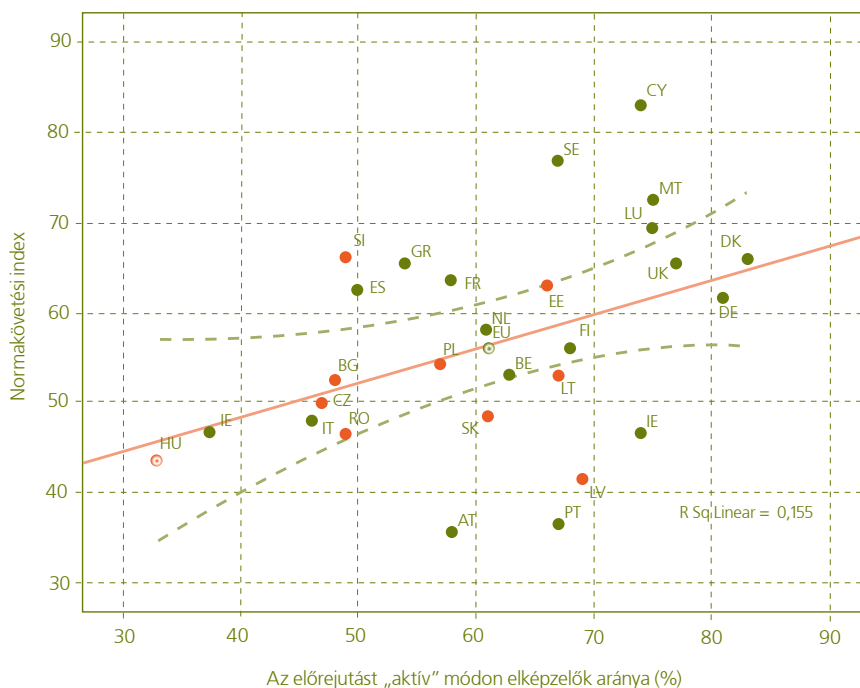
9.5. ábra: A gazdasági erkölcsösségre ösztönző norma és az előrejutás „aktív” módja közötti összefüggés országonként (%)

Megjegyzések:

Y tengely: A gazdasági erkölcsös-séget mutató normakövetési index: a be nem jelentett jövedelemmel elkövetett adóelkerülést elfogadhatatlannak tartók arányának (adófizetés normája) és az állami támogatások jogosulatlan igénylését elfogadhatatlannak tartók arányának átlaga (állami támogatások törvényes igénylésére vonatkozó norma) 100-zal megszorozva. Az adatok forrása: Special Eurobarometer 284 / 67.3. hullám (2007).

X tengely: Azoknak az aránya, akik szerint a megfelelő képzettség az előrejutás két legfontosabb tényezőjének egyike. Az adatok forrása: Special Eurobarometer 273 / 66.3. hullám (2006).

Forrás: lásd fent, az adatok alapján saját számítás.

9.4. Az önérdék által vezérelt normaszegés magyarázata

Az eddigiekben arról írtunk, hogy a gazdasági értelemben vett erkölcsösség normájának elismerése összefügg a társadalmi előrejutásról való gondolkodással. Az önérdék tehát adott esetben gyengítheti a gazdasági erkölcsösségre ösztönző norma erejét. Ebben az alfejezetben arra kérdezzük rá, hogy miért korrodálhatja az önérdék a gazdasági értelemben vett „tisztaságot” előíró normákat. Figyelmünket tehát az önérdék által vezérelt normaszegés magyarázatára kell irányítanunk.

A 9.6. ábrán az önérdék által vezérelt normaszegést elfogadók aránya szerint rendeztük sorba az Európai Unió 20 tagországát. Az ábrán azoknak az aránya látszik, akik szerint pénzkeresés érdekében *teljesen elfogadható*, ha az ember letér a tisztességes útról.⁷ A vizsgált mutató az átlagos szint (7%) kétszerese közelében áll Magyarországon, Olaszországban, Belgiumban és Görögországban, és nagyon alacsony (3% alatti) érték figyelhető meg Hollandiában, Dániában, Spanyolországban, Svédországban és az Egyesült Királyságban.

⁷ Fontos megjegyezni, hogy a *tisztességtelen magatartások* érvényességi köre nem szükségszerűen azonos azokkal a *törvénytörő cselekedetekkel*, amelyeket az előző alfejezetben tárgyaltunk.

9.6. ábra: Az önérdek által vezérelt normaszegést elfogadók aránya (%)

Megjegyzések:

A kérdés: „Ha az ember pénzt akar keresni, nem mindig járhat a tisztességes úton”. A teljesen egyetértők aránya az ötfokozatú skálán.

Bulgária, Ciprus, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Málta és Románia adathiány miatt nem szerepelnek.

Forrás: ESS, második hullám (2004/2005) adatai alapján saját számítás.

A továbbiakban az önérdek által vezérelt normaszegés okait vizsgáljuk. A 9.7. ábráról leolvasható, hogy minél kevésbé érzi magát biztonságban a lakosság a munkaerőpiacon, annál megértőbb a pénzkeresés szempontjából elkövetett normaszegéssel szemben. Egyébként Európában a németek, a magyarok és a görögök tartják a legvalószínűtlenebbnek, hogy munkájuk elvesztése esetében fél éven belül képzettségüknek és tapasztalatuknak megfelelő munkahelyet találnának. Németországban, Portugáliában, Hollandiában ugyanakkor a munkaerő-piaci biztonságérzethez képest a közvélemény *szigorúbban* ítéli meg az önérdek által vezérelt normaszegést. A görögök és a belgák pedig az átlagos munkaerő-piaci biztonságérzethez képest nagyobb mértékben értenek egyet a pénzszerzés érdekében elkövetett normaszegéssel. Ezekben az országokban tehát az önérdek által vezérelt normaszegés a munkaerő-piaci biztonságérzethez képest *enyhébb* megítélés alá esik.

9.7. ábra: Az önérték által vezérelt normaszegés és a munkaerő-piaci biztonságérzet közötti összefüggés (%)

Megjegyzések:

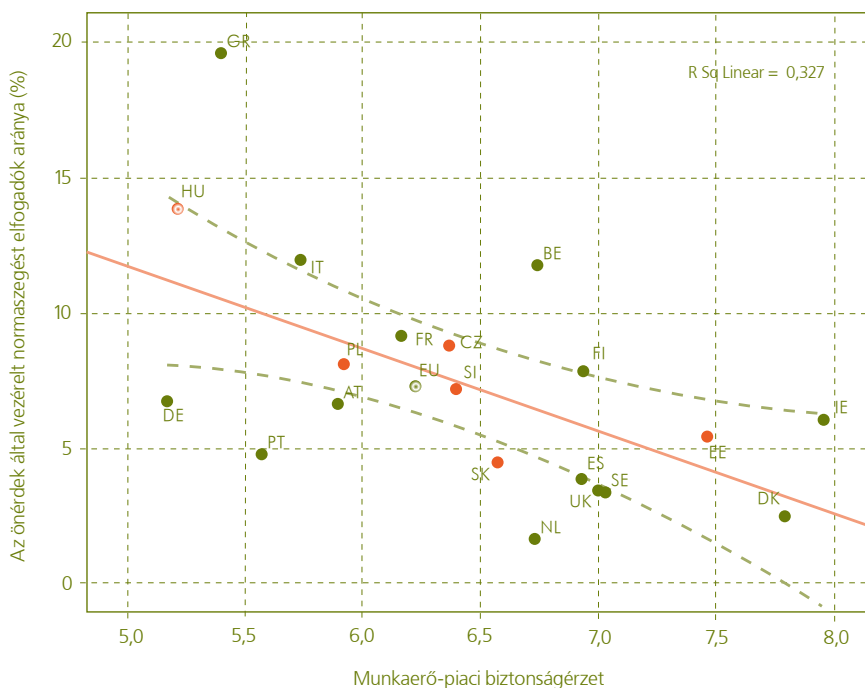
Mindkét kérdés esetében csak a jelenleg munkában lévők adatai szerepeltek a számításokban!

Y tengely: „Ha az ember pénzt akar keresni, nem mindig járhat a tisztességes úton!” A teljesen egyetértők aránya az ötfokozatú skálán. Az adatok forrása: ESS, második hullám (2004/2005).

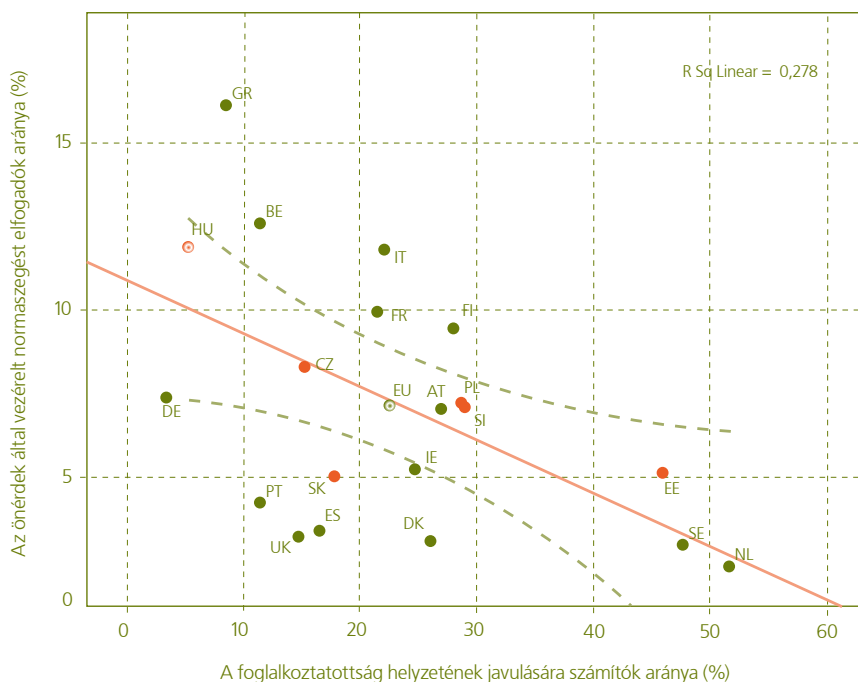
X tengely: „Ha elbocsátának a munkahelyéről, mekkora valószínűsége lenne annak, hogy az elkövetkező hat hónapban hasonló képzettséget és tapasztalatot igénylő munkát talál?” Átlagok a tízfokozatú skálán. Az adatok forrása: Special Eurobarometer 273 / 66.3. hullám (2006).

Bulgária, Ciprus, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Málta és Románia adathiány miatt nem szerepelnek.

Forrás: lásd fent, az adatok alapján saját számítás.

A 9.8. ábrán bemutatott összefüggés megerősíti azt a feltételezést, hogy az önérték által vezérelt normaszegést a munkaerő-piaci helyzet függvényében értelmezi az európai közvélemény. Azokban az európai országokban, ahol a foglalkoztatottság területén kevesen számítanak javulásra, egyúttal magas az önérték által vezérelt normaszegést tolerálók aránya is (különösen Görögország, Magyarország és Belgium). A másik oldalról Észtországban, Svédországban és Hollandiában a közvélemény javulást vár a foglalkoztatottságban, és ezzel összefüggésben szigorúan ítélik meg, ha valaki pénzkeresés érdekében letér a törvényes lehetőségek által kijelölt útról. Bizonyos országokban (Portugália, Spanyolország, az Egyesült Királyság, Dánia és Szlovákia) ugyanakkor a foglalkoztatási helyzetről megfogalmazott várakozásokhoz képest alacsony az önérték által vezérelt normaszegést elfogadók aránya, ezekben az országokban tehát *szigorúbban* ítélik meg ezt a típusú normaszegést. A görögök, a belgák, az olaszok, a franciák és a finnek várakozásaikhoz képest *megengedőbbek* a normák hasznoszerzés érdekében tett megszegésével.

9.8. ábra: Az önérték által vezérelt normaszegés és a munkaerő-piaci kilátások közötti összefüggés országoként (%)

Megjegyzések:

Y tengely: „Ha az ember pénzt akar keresni, nem mindig járhat a tisztességes úton”. A teljesen egyetértők aránya az ötfokozatú skálán. Az adatok forrása: ESS, második hullám (2004/2005).

X tengely: „Hogyan ítéli meg a foglalkoztatottság helyzetét az elkövetkező 12 hónapban?” A javulásra számítók aránya. Az adatok forrása: Special Eurobarometer 273 / 66.3. hullám (2006).

Bulgária, Ciprus, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Málta és Románia adathiány miatt nem szerepelnek.

Forrás: lásd fent, az adatok alapján saját számítás.

9.5. Összegzés

Elemzésünk első részében a gazdasági erkölcsösségre ösztönző normák és a társadalmi boldogulásról vallott vélemények közötti kapcsolatot mutattuk be. Megállapítottuk, hogy azokban a társadalmakban, amelyekben relatíve magas a gazdasági erkölcsösségre vonatkozó normák elfogadottsága, a közvélemény egyúttal meg van győződve arról is, hogy a társadalmi boldogulásra hatással van az egyéni teljesítmény. Eredményeinkből azt a következtetést vontuk le, hogy az önérték bizonyos szempontból felülírhatja a gazdasági erkölcsösségre ösztönző normákat. Mindezek után figyelmünket az önérték által vezérelt normaszegés felé fordítottuk. Megállapítottuk, hogy főként a munkaerő-piaci kilátásokról megfogalmazott vélemények felelősek az ilyen jellegű normaszegés tolerálásáért.

Tanulmányunk Magyarország szempontjából legfontosabb következtetése, hogy abban az esetben, ha a gazdasági erkölcsről általánosságban beszélünk, a magyarok erősen normakövetőnek számítanak. A feltehetőleg anyagi hátrányt is jelentő normák esetében azonban európai viszonylatban meglehetősen rosszul teljesít Magyarország. Ennek a fajta „pragmatikus”, önérték által vezérelt gondolkodásnak megvan a magyarázata. A vizsgált országok közül a magyarok gondolják legkevésbé, hogy az egyéni igyekezet segítheti a társadalmi boldogulást, Európa-szerte itt érzi a legkevésbé úgy a közvélemény, hogy a foglalkoztatottság helyzete javulni fog, illetve Németország után Magyarországon a legalacsonyabb a munkaerő-piaci biztonságérzet.

Hivatkozások

- BÓHM G. (2008): Gazdasági erkölcs a hétköznapokban. In FÜSTÖS L. – GUBA L. – SZALMA I.: *Társadalmi Regiszter 2008/1*. MTA Politikai Tudományok Intézete, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 117–151.
- CSEPELI GY. – ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M. – BARNA I. (2004): Bizalom és gyanakvás. In *Szociológiai Szemle*, 14, (1): 3–35.
- ELSTER, J. (1995): *A társadalom fogaskerekei*, Osiris–Századvég, Budapest.
- EUROPEAN COMMISSION (2007): *European Social Reality*. Special Eurobarometer Report http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_273_en.pdf (letöltve: 2009. április 19.)
- SIK E. (2002): The Bad, the Worse, and the Worst: Guesstimating the Level of Corruption. In KOTKIN, S. – SAJÓ, A. (eds.): *Political Corruption in Transition*, CEU Press, Budapest–New York, 91–114.
- PHELPS, E. S. (2008): *Gazdasági kultúra és gazdasági teljesítmény – mivel magyarázhatók az európai kontinens problémái*. Demos Magyarország. www.progresszivpolitika.hu/pdf/pp_4.pdf (letöltve: 2009. április 23.)
- RIEDMANN, A. – FISCHER, G. (2007): *Undeclared Work in the European Union*. Special Eurobarometer Report. European Commission http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_284_en.pdf (letöltve: 2009. május 26.)
- TAAGEPERA, R. (2008): *Beginners' Logical Models in Social Sciences*. Kézirat. www.psych.ut.ee/stk/Beginners_Logical_Models.pdf (letöltve: 2009. április 08.)
- TÓTH I. GY. (1999): Normakövetés és normaszegés a kilencvenes évek Magyarországnán, Törések és kötések a magyar társadalomban. Az Andorka Rudolf emlékkonferencián elhangzott előadás. Kézirat. Budapest, 1999. április 22–23.